

บทที่ 1

บทนำ

1.1. ที่มาและความสำคัญของปัญหา

ในโลกนี้มีปัญหาอยู่มากมายที่อยู่ในความสงสัยและความอยากรู้อยากเห็นของมนุษย์ ไม่ว่าจะเป็นปัญหาเกี่ยวกับโลกและจักรวาล ชาดินชาตินี้ ความดีความชั่ว ตายแล้วเกิด นรกสวรรค์ และในบรรดาปัญหาเหล่านั้น เรื่องของวิญญาณก็เป็นอีกปัญหาหนึ่งที่มนุษย์สนใจอยากรู้ และแสวงหาคำตอบมาเป็นเวลานาน เพราะความเชื่อของมนุษย์ที่ว่า วิญญาณมีอยู่จริง เป็นความเชื่อเก่าแก่ที่สุดในประวัติศาสตร์ของมนุษย์ และเป็นความเชื่อที่เกิดขึ้นมาก่อนที่มนุษย์จะได้เอาความเชื่อของตนในเรื่องนี้มาพัฒนามาเป็นรูปแบบทางศาสนา และทางด้านจริยธรรมโดยสมบูรณ์ในเวลาต่อมา ยิ่งไปกว่านั้น ความเชื่อที่ว่า วิญญาณเป็นอมตะ ก็เป็นความเชื่อของมนุษย์ทั่วโลกมาตั้งแต่ครั้งบุพกาลในยุคเริ่มแรกของมนุษย์เช่นกัน ปัญหาความเชื่อที่ว่าวิญญาณมีอยู่จริง และวิญญาณเป็นอมตะของมนุษย์เกิดขึ้นมาได้อย่างไร จึงเป็นเรื่องที่น่าสนใจยิ่ง¹ ความเชื่อต่อเรื่องการมีอยู่ของวิญญาณ ทำให้มนุษย์เกิดความหวงใยเรื่องชีวิตในโลกหน้าขึ้นมาทันทีเมื่อมีใครคนใดคนหนึ่งตายลง จึงต้องมีการทำพิธีกรรมสวดมนต์อันยาวนาน และทำพิธีกรรมต่างๆ เพื่อส่งดวงวิญญาณ หรือเพื่อเรียกดวงวิญญาณเข้ามาอยู่ในที่ที่มีความสุข บางที่ก็มีการขอร้องให้ดวงวิญญาณมาอยู่ช่วยรักษาความปลอดภัยให้ด้วยก็มีความยุ่งยากมิได้หยุดเพียงเท่านี้ ยังมีเรื่องที่ยุ่งยากไปกว่านั้นคือ เรื่องดวงวิญญาณที่จะต้องเกิดใหม่เป็นมูลเหตุให้เกิดนรก สวรรค์ขึ้น เป็นที่อยู่ของคนทำความชั่ว และทำความดี สวรรค์กลายเป็นรูปเป็นถื่นที่อยู่อันสำราญบริบูรณ์ด้วยทรัพย์ศฤงคาร และมีนางในมาคอยห้อมล้อมผู้ทำความดี นรกกลายเป็นที่เต็มไปด้วยทุกข์ทรมาน มีแต่ความน่าเกลียด น่ากลัว และทารุณกรรม เป็นที่ต้อนรับผู้ทำชั่วเมื่อคนตายไป²

เรื่องของวิญญาณนอกจากจะเป็นที่สนใจของคนทั่วไปแล้ว ในแวดวงของนักปรัชญาก็มีความสนใจในเรื่องนี้เช่นกัน หลายท่านได้พยายามศึกษาค้นคว้าทั้งส่วนที่เป็นธรรมชาติ หน้าที่ และองค์ประกอบของวิญญาณ เช่น นักปรัชญากรีกสมัยโบราณอย่าง เอ็มเปโดเคลส (Empedocles) เชื่อว่าวิญญาณของมนุษย์ประกอบด้วยธาตุต่างๆ ทุกชนิด และธาตุแต่ละอย่างยังเป็นวิญญาณแต่ละชนิดอีก

¹ ธนู แก้วโอภาส. ศาสนาโลก. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์ล่อจิก, ม.ป.ป. หน้า 19.

² เสฐียร พันธงชัย. ศาสนาโบราณ. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, 2534. หน้า 56-57.

ด้วย ดังนั้น ธาตุดิน (ที่เป็นธาตุวิญญาณ) จึงรับรู้ธาตุดิน (ภายนอก) ธาตุน้ำรู้จักธาตุน้ำ ความรักเห็นได้ ด้วยความรัก ความขัดแย้งเห็นได้ด้วยความขัดแย้ง เดโมคริตัส (Democritus) ถือว่าวิญญาณเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันกับจิต (mind) เฮราคลิตัส (Heraclitus) อธิบายว่าวิญญาณเป็นกระบวนการแห่งไฟ ซึ่งเป็นแหล่งกำเนิดของสิ่งทั้งปวงที่มีอยู่ มีความเป็นรูปธรรมน้อยที่สุดและอยู่ในภาวะเคลื่อนไหวตลอดเวลา วิญญาณเป็นสิ่งที่มีความจริงมากที่สุดและมีลักษณะสำคัญคือปัญญาและชีวิต อแนกซิมานเดอร์ (Anaximander) เห็นว่าวิญญาณเป็นอากาศหรือลมซึ่งพวยงชีวิตเอาไว้ ดังนั้น ลมหายใจและอากาศจึงครอบคลุมโลกทั้งหมด³

ซึ่งปัญหาในเรื่องดังกล่าวมีทั้งฝ่ายที่เห็นด้วยและฝ่ายปฏิเสธความมีอยู่ของวิญญาณ เช่น นักปรัชญาฝ่ายสสารนิยมปฏิเสธความมีอยู่ของวิญญาณ เพราะเชื่อว่าสรรพสิ่งที่มีส่วนมาจากความจริงอย่างเดียวนั้นคือสสาร ไม่มีสิ่งอื่นใดที่เป็นจริงในโลกนี้นอกจากสสาร ทั้งร่างกายและวิญญาณของมนุษย์ต่างก็เป็นสสาร มีการแตกดับสูญสลายได้เช่นเดียวกับวัตถุอื่นๆ ฉะนั้นมนุษย์จึงดำรงชีวิตอยู่ในโลกนี้โดยการเกิดหนึ่งตายหนึ่งเดียว ไม่มีโลกหน้า⁴ ในทัศนะของเดโมคริตัส (Democritus) ซึ่งถือว่าเป็นนักปรัชญาฝ่ายสสารนิยมของกรีกในยุคโบราณ มองว่าวิญญาณของคนเราเกิดมาจากการรวมกลุ่มของปรมาณูกลมที่สุด ประณีตที่สุด และคล่องแคล่วที่สุด เราเรียกปรมาณูพวกนี้ว่า “ปรมาณูวิญญาณ (Soul Atom)” มันแผ่ซ่านไปทั่วสรรพางค์ ทำหน้าที่อำนวยความสะดวกเคลื่อนไหวของอวัยวะในร่างกาย ปรมาณูวิญญาณแต่ละกลุ่มทำหน้าที่ต่างกันตามฐานะที่อยู่ ปรมาณูส่วนสมองทำหน้าที่คิด ปรมาณูส่วนหัวใจทำหน้าที่โกรธ ปรมาณูส่วนตับทำหน้าที่สร้างคณหาดังนี้เป็นต้น ปรมาณูวิญญาณมีการถ่ายเทเข้าออกในร่างกายคนเรา เวลาหายใจออก ปรมาณูบางส่วนออกไปกับลมหายใจ เวลาหายใจเข้า เราสูดเอาปรมาณูวิญญาณบางส่วนเข้ามา ชีวิตคนเราดำเนินไปตามปกติราบเท่าที่การถ่ายเทปรมาณูวิญญาณนี้ยังคงเป็นไปอย่างสม่ำเสมอ ในเวลาถึงแก่ความตาย ปรมาณูวิญญาณมีสภาพเหมือนคนแพแตก คือกระจัดกระจายไปคนละทิศละทาง โอกาสที่ปรมาณูวิญญาณเหล่านั้นจะมาคุมตัวกันเที่ยวหาภพหาชาติเกิดใหม่จึงไม่มี นั่นคือมนุษย์ตายแล้วสูญ

ฝ่ายจิตนิยมซึ่งเป็นฝ่ายที่ยอมรับความมีอยู่ของวิญญาณ เพราะเชื่อว่ามนุษย์ประกอบไปด้วยสองส่วนคือ ร่างกายกับวิญญาณหรือจิต จิตนิยมถือว่าวิญญาณนี้เองที่เป็นตัวตนอันแท้จริงของ

³ Alban C. Widgery. Comparative Study of Religions. Baroda : The Luhana Mitra Steam Printing Press, 1922. p.159-160.

⁴ สุจิตรา ธรรัตน์. ปรัชญาเบื้องต้น. ภาควิชาปรัชญาและศาสนา คณะศึกษามนุษยศาสตร์ และสังคมศาสตร์วิทยาลัยครูธนบุรี สหวิทยาลัยรัตนโกสินทร์, 2532. หน้า 28.

⁵ F. Thilly. A History of Philosophy. Central Book Depot, Allahabad, 1978. p. 49.

⁶ Ibid., p. 49.

มนุษย์ ฉะนั้น จิตหรือวิญญาณจึงสำคัญกว่ากาย เพราะเป็นตัวรับรู้สิ่งต่างๆ เช่น รูป รส กลิ่น เสียง สัมผัส รวมทั้งเป็นความรู้สึกนึกคิดอารมณ์ต่างๆ วิญญาณเป็นสิ่งที่ทำให้ร่างกายเคลื่อนไหว ถ้าไม่มีวิญญาณเป็นตัวริเริ่มร่างกายก็จะไม่เกิดการเคลื่อนไหวเปลี่ยนแปลงใดๆ วิญญาณจึงมีความเป็นอมตะ เป็นอิสระจากร่างกาย และจะไม่สูญสลายไปพร้อมกับร่างกาย ด้วยเหตุนี้ จิตนิยมจึงมีทัศนะว่า มนุษย์ คือวิญญาณ⁷ อริสโตเติล (Aristotle) มองว่า “วิญญาณสามารถแยกออกจากร่างกายได้ แยกดับไม่ได้ และไม่รวมกับร่างกาย...เมื่อวิญญาณถูกปลดปล่อยออกเป็นอิสระจากเงื่อนไข (ร่างกาย) วิญญาณก็ปรากฏตามที่เป็นจริงไม่มากไปกว่านั้น วิญญาณที่อยู่ตามลำพังนี้เป็นอมตะและมีอยู่นิรันดร์”⁸ นอกจากนั้นจิตนิยมยังมีความเชื่อว่าในคน ในสัตว์ ในพืช และในสรรพสิ่งทั้งหลาย มีหน่วยพลังชนิดหนึ่งอาศัยอยู่ หน่วยพลังนี้มีลักษณะเป็นหน่วย (Unit) ไม่ใช่กระจายอยู่ทั่วไป จำกัอยู่กับคน สัตว์ และสิ่งของเฉพาะอย่าง หน่วยพลังนี้มีความรู้สึกนึกคิด มีอารมณ์ มีความปรารถนา มีการตัดสินใจ เพราะฉะนั้นจึงมีลักษณะเป็นบุคคล (person) ที่มีความโน้มเอียงในทางดีและทางชั่วในตัวเอง สิ่งนั้น คือวิญญาณ⁹

ทัศนะเรื่องวิญญาณของทั้งสองสำนักจึงมีความขัดแย้งกันอย่างสิ้นเชิง เพราะฝ่ายหนึ่งเห็นว่าวิญญาณเป็นสสารมีการสูญสลายไปพร้อมกับร่างกาย อีกฝ่ายหนึ่งเห็นว่าวิญญาณหรือจิตเป็นนามธรรมมีการสืบต่อไปอย่างไม่มีที่สิ้นสุด ความพยายามของนักปรัชญาเหล่านี้ที่จะอธิบายเรื่องของวิญญาณก็ยังไม่ตรงกัน จึงได้ทิ้งประเด็นต่างๆ เอาไว้ให้เราได้ทำการศึกษาเพื่อหาคำตอบในเรื่องนี้อีกต่อไป

ก่อนหน้านี้ที่พุทธศาสนาจะอุบัติขึ้นในประเทศอินเดียมีเจ้าลัทธิมากมายที่พยายามศึกษาเรื่องวิญญาณ เช่น พวกสสารนิยมให้ทัศนะว่า “เราไม่เคยเห็นพยานหลักฐานอันใดเลยว่ามีสิ่งใดสิ่งหนึ่ง เช่น วิญญาณไม่ใช่วัตถุ เราไม่สามารถรับรู้ได้ทางประสาทสัมผัส ดังนั้น วิญญาณ เป็นอาทิ จึงไม่มีเมื่อตายลง สิ่งที่เหลืออยู่ของคน จะเป็นวิญญาณ เปรตหรือเทวดาในลักษณะใดลักษณะหนึ่ง ไม่เป็นสิ่งที่พิสูจน์ได้...”¹⁰ ในฝ่ายปรัชญาจิตนิยม เชื่อว่าวิญญาณเป็นอัตตาที่เที่ยงแท้ เป็นอมตะไม่สลายดำรงอยู่ชั่วนิรันดร์ วิญญาณบริสุทธิ์เป็นอันคัมภีระ หากแต่วิญญาณที่ยังไม่บริสุทธิ์ถูก อวิชชาครอบ

⁷ วิทย์ วิสเวทย์. ปรัชญาทั่วไป. พิมพ์ครั้งที่ 12. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์อักษรเจริญทัศน์, 2523. หน้า 60.

⁸ พระราชวรมณี (ประยูร ธมฺมจิตฺโต). ปรัชญากรีกบ่อเกิดภูมิปัญญาตะวันตก. พิมพ์ครั้งที่สี่. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์สยาม, 2542. หน้า 246.

⁹ แสง จันทร์งาม. ศาสนศาสตร์. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพมหานคร: ไทยวัฒนาพานิช จำกัด, 2534. หน้า 253.

¹⁰ ทองหล่อ วงษ์ธรรมา. ปรัชญาอินเดีย. กรุงเทพมหานคร: โอเดียนสโตร์, 2535. หน้า 209.

จำ จึงมีการประกอบกรรมดีบ้าง กรรมชั่วบ้าง แล้วเสวยผลของกรรมคือสุขบ้างทุกข์บ้าง เมื่อร่างกายดับสลาย วิญญาณก็จะเคลื่อนออกจากร่างไปอาศัยร่างใหม่ วิญญาณจึงดำเนินไปอย่างไม่มีที่สิ้นสุด ตราบใดที่ยังไม่บรรลุนิพพาน

ในบรรดานักปรัชญาเหล่านั้นพระพุทธเจ้าก็เป็นอีกผู้หนึ่งที่สนใจศึกษาเกี่ยวกับวิญญาณ การที่พระพุทธองค์ทรงบรรลุเป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ก็เพราะพระพุทธองค์ทรงรู้แจ้งในเรื่องของ ปฏิจตมุปบาท และในปฏิจตมุปบาทนั้นวิญญาณก็เป็นองค์ประกอบหนึ่งที่สำคัญรวมอยู่ด้วย (วิญญาณปัจจยา นามรูปัง) และวิญญาณตามที่ปรากฏอยู่ในปฏิจตมุปบาทเพียงแห่งเดียวกันนี้ ต่อมาก็มีท่านผู้รู้นำมาตีความแตกต่างกันออกไป เช่น ท่านพุทธทาสภิกขุได้ให้ทัศนะว่า “พวกที่อธิบาย ปฏิจตมุปบาทอย่างคร่อมชาติ แม้วิสุทธิมรรคนี้ก็เหมือนกันอธิบายเลยเถิดไปเป็นปฏิสนธิวิญญาณ แล้วในหนังสือตำราเรียนรุ่นหลังทุกเล่มก็อธิบายไปทำนองปฏิสนธิวิญญาณ...มันก็เลยเถิดเป็นคนละเรื่องคนละสายไปเลย พระพุทธเจ้าท่านตรัสไว้ว่าจักขุวิญญาณ โสทวิญาณ ฆานวิญาณ ชิวหา วิญาณ กายวิญาณ มโนวิญาณ เป็นวิญญาณ 6 แต่พวกเราอธิบายกันเป็นปฏิสนธิวิญญาณ...”¹¹

ในทัศนะของอาจารย์พร รัตนสุวรรณ ซึ่งเป็นอีกท่านหนึ่งที่สนใจศึกษาเรื่องวิญญาณ ได้ให้ความเห็นเรื่องวิญญาณว่า “หัวข้อที่ว่า วิญญาณปัจจยา นามรูปัง แปลว่า วิญญาณเป็นปัจจัยให้เกิด นามและรูป ข้อนี้มีความหมายสั้นๆ ว่า เมื่อวิญญาณปฏิสนธิในท้องของมารดา คือปฏิสนธิในไข่ที่ได้ผสมไว้แล้ว ทันทินทรีย์วิญญาณปฏิสนธิ นามคือเวทนาขันธ์ สัญญาขันธ์ และสังขารขันธ์ จะต้องเกิดขึ้นพร้อมกับวิญญาณทันที...”¹² ทั้งสองท่านนับได้ว่าเป็นผู้ได้ศึกษาพุทธศาสนาเป็นอย่างดี ก็ให้ความหมายของวิญญาณที่มีปรากฏอยู่ในที่เดียวกันไม่ตรงกัน ซึ่งเป็นเรื่องที่จะต้องศึกษาหาคำตอบว่าเพราะสาเหตุใดจึงให้ความหมายแตกต่างกันออกไป นี่เป็นสาเหตุที่จะต้องเข้าไปศึกษาในเรื่องวิญญาณที่พระพุทธเจ้าตรัสไว้ในพระไตรปิฎกในแง่มุมที่ละเอียดมากขึ้น

อนึ่งพระพุทธเจ้าได้ทรงแสดงถึงวิญญาณเอาไว้โดยมีชื่อเรียกหลายอย่างด้วยกัน ซึ่งหากไม่ศึกษาวิเคราะห์ให้เข้าใจตามวัตถุประสงค์ของพระพุทธเจ้าอย่างละเอียดย่อมมีโอกาสที่จะเข้าใจสับสนได้ง่าย เช่น ในพระสูตรคณปิฎก ตรัสว่า “ดูกรภิกษุทั้งหลาย ปุณฺณผู้มีได้สดับ จะพึงเข้าไปยึดถือเอาร่างกายอันเป็นที่ประชุมแห่งมหาภูต 4 นี้ โดยความเป็นตน ยังชอบกว่า แต่จะเข้าไปยึดถือเอาจิต โดยความเป็นตนหาชอบไม่” ข้อนี้เพราะเหตุไร เพราะร่างกายอันเป็นที่ประชุมแห่งมหาภูตทั้ง 4 นี้ เมื่อดำรงอยู่ ปีหนึ่งบ้าง สองปีบ้าง สามปีบ้าง สี่ปีบ้าง ห้าปีบ้าง สิบปีบ้าง ยี่สิบปีบ้าง สามสิบปีบ้าง สี่สิบปีบ้าง ห้าสิบปีบ้าง ร้อยปีบ้าง ยิ่งกว่าร้อยปีบ้าง ย่อมปรากฏ แต่ว่าตลาคตเรียกร่างกายอันเป็นที่

¹¹ พุทธทาส ภิกขุ. ปฏิจตมุปบาทคืออะไร. กรุงเทพมหานคร: ธรรมสภา, 2538. หน้า 63.

¹² พร รัตนสุวรรณ. วิญญาณคืออะไร เล่ม 1. พิมพ์ครั้งที่ 5. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ วิญญาณ, 2539. หน้า 55.

ประชุมแห่งมหาภูตทั้ง 4 นี้ว่า จิตบ้าง มโนบ้าง วิญญาณบ้าง จิตเป็นต้นนั้นดวงหนึ่งเกิดขึ้น ดวงหนึ่งดับไป ในกลางคืนและกลางวัน ฯ”¹³

ในพระไตรปิฎกหมวดต่างๆ ก็เป็นที่สังเกตว่าพระพุทธเจ้าแสดงเรื่องวิญญาณเอาไว้ในความหมายที่ต่างกันออกไป เช่น ในพระวินัยปิฎก มหาวรรคภาค 1 ครัสว่า “วิญญาณเป็นอนัตตา อรูปทุกขทั้งหลาย ถ้าวิญญาณนี้จักได้เป็นอรรถาแล้ว วิญญาณนี้ไม่พึงเป็นไปเพื่ออาหาร และบุคคลพึงได้ในวิญญาณว่า วิญญาณของเราจะเป็นอย่างนี้เกิด วิญญาณของเราอย่าได้เป็นอย่างนั้นเลย อรูปทุกขทั้งหลาย ก็เพราะวิญญาณเป็นอนัตตา ฉะนั้น วิญญาณจึงเป็นไปเพื่ออาหาร และบุคคลย่อมไม่ได้ในวิญญาณว่า วิญญาณของเราจะเป็นอย่างนี้เกิด วิญญาณของเราอย่าได้เป็นอย่างนั้นเลย.”¹⁴

ในพระสุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย มหาวรรค ครัสว่า “ก็คำนี้ว่า เพราะวิญญาณเป็นปัจจัยจึงเกิดนามรูป เรากล่าวอธิบายดังต่อไปนี้

“อูรอรานนํ เธอพึงทราบความข้อนี้โดยปริยายแม่นี้ เหมือนที่เราได้กล่าวไว้ว่า เพราะวิญญาณเป็นปัจจัยจึงเกิดนามรูป อูรอรานนํ ก็วิญญาณจักไม่หยั่งลงในท้องแห่งมารดา นามรูปจักขาดในท้องแห่งมารดาได้บ้างไหม”

“ไม่ได้เลย พระเจ้าข้า”

“อูรอรานนํ ก็ถ้าวิญญาณหยั่งลงในท้องแห่งมารดาแล้วจักล่วงเลยไป นามรูปจักบังเกิดเพื่อความเป็นอย่างนี้ได้บ้างไหม”

“ไม่ได้เลย พระเจ้าข้า”

“อูรอรานนํ ก็ถ้าวิญญาณ ของกุมารก็ดี ของกุมาริกาก็ดี ผู้ยังเยาว์วัยอยู่ จักขาดความสืบต่อ นามรูปจักถึงความเจริญงอกงามไพบุลย์ ได้บ้างไหม”

“ไม่ได้เลย พระเจ้าข้า”

“เพราะเหตุนี้แหละ อานนํ เหตุ นิทาน สมุทัย ปัจจัยแห่งนามรูป ก็คือวิญญาณนั่นเอง”¹⁵

ในมัชฌิมนิกาย มูลปัณณาสก์ ครัสว่า “เรานั้นเมื่อจิตเป็นสมาธิบริสุทธิ ผ่องแผ้ว ไม่มีกิเลสเครื่องขยิบตา ปราศจากอุปกิเลส อ่อน ลมการงาน ตั้งมั่น ถึงความไม่หวั่นไหวอย่างนี้ ไฉมน้อมจิตไปเพื่อรู้จติ และอุปบัติของสัตว์ทั้งหลาย เรานั้นเห็นหมู่วัตถุที่กำลังจติ กำลังอุปบัติ เลว ประณีต มีผิวพรรณดี มีผิวพรรณทราม ได้ดี ตกยาก ด้วยทิพยจักขุอันบริสุทธิ ถ่วงจักขุของมนุษย์ ย่อม

¹³ ส. น. 16/231/104.

¹⁴ วิ. ม. 4/20/21.

¹⁵ ที. ม. 10/60/69.

รู้ชัดซึ่งหมู่สัตว์ผู้เป็นไปตามกรรมว่า สัตว์เหล่านี้ประกอบด้วยกายทุจริต วาจทุจริต มโนทุจริต คิดเคียด พระอริยะ เป็นมิงฉาภิภูฏิ ยึดถือการกระทำด้วยอำนาจมิงฉาภิภูฏิ เมื่อตายไป เขาเข้าถึงอบาย ทุกคติ วินิบาต นรก ส่วนสัตว์เหล่านี้ ประกอบด้วยกายสุจริต วาสุจริต มโนสุจริต ไม่คิดเคียดพระอริยะ เป็น สัมมาภิภูฏิ ยึดถือการกระทำด้วยอำนาจสัมมาภิภูฏิ เมื่อตายไปเขาเข้าถึงสุคติโลกสวรรค์ดังนี้ เรานั้น ย่อมเห็นหมู่สัตว์กำลังจุติ กำลังอุปบัติ เลวประณีต มีผิวพรรณดี มีผิวพรรณทราม ได้ดี ตกยาก ด้วย ทิพยจักขุอันบริสุทธิ ถ่วงจักขุของมนุษย์ ย่อมรู้ชัดซึ่งหมู่สัตว์ผู้เป็นไปตามกรรม ด้วยประการฉะนี้ ดูกรพราหมณ์ วิชาที่สองนี้แล เราบรรลุลแล้วในมัชฌิมยามแห่งราตรี กำจัดอวิชาเสียได้ วิชาก็เกิดขึ้น กำจัดความมืดเสียได้ ความสว่างก็เกิดขึ้นเหมือนเมื่อบุคคลไม่ประมาท มีความเพียรเผากิเลสให้เร่าร้อน สิ้นตนไปแล้วอยู่ ฉะนั้น”¹⁶

“เรานั้น เมื่อจิตเป็นสมาธิ บริสุทธิ ผ่องแผ้ว ไม่มีกิเลสเครื่องยึดมั่น ปราศจากอุปกิเลส อ่อน ควรแก่การงาน ตั้งมั่น ถึงความไม่หวั่นไหวอย่างนี้ โนน้อมจิตไปเพื่ออาสวักขณญาณ ได้รู้ชัด ตามเป็นจริงว่า นี่ทุกข์ นี่ทุกข์สมุทัย นี่ทุกข์นิโรธ นี่ทุกข์นิโรธคามินีปฏิปทาเหล่านี้อาสวะ นี่อาสว สมุทัย นี่อาสวนิโรธ นี่อาสวนิโรธคามินีปฏิปทา เมื่อเรานั้นรู้เห็นอย่างนี้ จิตก็หลุดพ้น แม้จากกามา สวะ แม้จากภวาสวะ แม้จากอวิชาสวะ เมื่อจิตหลุดพ้นแล้ว ก็มีญาณหยั่งรู้ว่า หลุดพ้นแล้ว ได้รู้ชัดว่า ชาติสิ้นแล้ว พรหมจรรย์อยู่จบแล้ว กิจที่ควรทำ ทำเสร็จแล้ว กิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้ มิได้มี ดูกร พราหมณ์ วิชาที่สามนี้แล เราบรรลุลแล้วในปัจฉิมยามแห่งราตรี กำจัดอวิชาเสียได้แล้ว วิชาก็เกิดขึ้น กำจัดความมืดเสียได้แล้ว ความสว่างก็เกิดขึ้นเหมือนเมื่อบุคคลไม่ประมาท มีความเพียรเผากิเลส ให้เร่าร้อน สิ้นตนไปแล้วอยู่ ฉะนั้น”¹⁷

ในพระอภิธรรมปิฎก วิภังคปกรณ์ ตรีสุว่า “วิญญานอย่างใดอย่างหนึ่ง คือ วิญญาน ที่เป็นอดีต วิญญานที่เป็นอนาคตอนาคต วิญญานที่เป็นปัจจุบัน วิญญานที่เป็นภายในภายในตน วิญญานที่เป็นภายนอกตน วิญญานหยาบ วิญญานละเอียด วิญญานชั้นต่ำ วิญญานชั้นประณีต วิญญานไกล หรือวิญญานใกล้ ประมวลย่อเข้าเป็นกองเดียวกัน นี้เรียกว่าวิญญานชั้น”¹⁸

จากหลักฐานและความคิดเห็นต่างๆ ที่ได้ประมวลมา ผู้วิจัยเห็นว่า ทั้งที่เรื่องวิญญาน เป็นเรื่องที่สำคัญเรื่องหนึ่งในพุทธปรัชญา แต่ความเข้าใจในเรื่องดังกล่าวก็ยังคลุมเครือและไม่ชัดเจน ดังนั้น ผู้วิจัยจึงสนใจที่จะทำการวิจัยเกี่ยวกับวิญญาน ในเรื่องความหมาย ธรรมชาติ ประเภท และ หน้าที่ ที่พระพุทธเจ้าตรัสเอาไว้แตกต่างกัน เพื่อให้เกิดความเข้าใจในเรื่องของวิญญานได้ชัดเจน ตรง ตามตามหลักฐานที่ปรากฏในพระไตรปิฎกของพระพุทธศาสนาเถรวาท

¹⁶ ม. มุ. 12/49/30.

¹⁷ เรื่องเดียวกัน, 50/43.

¹⁸ อภิ. วิ. 35/26/14.

1.2. วัตถุประสงค์ของการศึกษา

เพื่อวิเคราะห์แนวคิดเรื่องวิญญาณตามที่ปรากฏอยู่ในคัมภีร์พระไตรปิฎกของพระพุทธศาสนาเถรวาท

1.3. ขอบเขตและวิธีการวิจัย

1.3.1. ขอบเขตของการวิจัย

การวิจัยนี้มีขอบเขตของการศึกษาวิเคราะห์ใน 4 ประเด็น คือ

- 1) ความหมาย
- 2) ธรรมชาติ
- 3) ประเภท
- 4) หน้าที่

โดยการศึกษาจากข้อมูลที่เกี่ยวข้องกับแนวคิดเรื่องวิญญาณที่ปรากฏอยู่ในพระไตรปิฎก โดยใช้ข้อมูลจากพระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับสยามรัฐ มหามกุฏราชวิทยาลัยในพระราชูปถัมภ์ กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มกุฏราชวิทยาลัย พุทธศักราช 2523 ซึ่งเป็นพระไตรปิฎกที่ได้รับการยอมรับว่าได้ผ่านการตรวจสอบชำระอย่างสมบูรณ์ที่สุดในขณะนี้

1.3.2. วิธีดำเนินการวิจัย

งานวิจัยนี้ใช้วิธีการวิจัยจากเอกสาร (Documentary Research) โดยการศึกษาค้นคว้า รวบรวมข้อมูลจากเอกสารคัมภีร์พระไตรปิฎกแล้วนำข้อมูลเหล่านั้นมา วิเคราะห์ วิจารณ์ แยกแยะ ตีความในประเด็นที่กำหนดไว้ โดยแยกเป็นความหมาย ธรรมชาติ ประเภท และหน้าที่ รวมทั้งรายละเอียดอื่นๆ เกี่ยวกับวิญญาณ

1.4. ประโยชน์ที่จะได้รับจากการศึกษา

ทำให้เกิดความเข้าใจแนวคิดเรื่องวิญญาณตามที่ปรากฏในคัมภีร์พระไตรปิฎกของพระพุทธศาสนาเถรวาท